

Landbruget og den nationale udvikling i Nordslesvig. En diskussion af Gottlieb Japsens tese

Af Nils Vollertsen, Hans Schultz Hansen, Finn Stendal Pedersen, Uffe Østergård og Jørgen Fink

Gottlieb Japsen, Hans Schultz Hansen og sammenhængen mellem nordslesvigsk landbrug og dansk-national nordslesvigsk bevægelse 1880-1914

Af Nils Vollertsen

I Historie 17, 2/1988 anmeldte Finn Stendal Pedersen Hans Schultz Hansens bog *Det Nordslesvigske Landbrug og Den Danske Bevægelse 1880-1914*, Åbenrå 1985. I anmeldelsen koncentrerer Finn Stendal Pedersen sig om Hans Schultz Hansens landbrugshistoriske resultater, og tager kun periferet stilling til hans sammenkædning af det nordslesvigske landbrugs og den dansk-nationale nordslesvigske bevægelses udvikling. Dette har selv sønderjyske historikere ikke diskuteret, selv om bogen tydeligt lægger op til det. Mit indlæg må derfor ses som et forsøg på at tage den side af sagen op.

Hans Schultz Hansens bog er skrevet direkte ind i Gottlieb Japsens tese, fremsat i artiklen »Betragtninger over den danske bevægelse i Nordslesvig«, Sønderjyske Årbøger 1973. Mit bud tager af den grund sit udgangspunkt i en sammenligning af de to, idet jeg mener, at Hans Schultz Hansens resultater ikke kan forstås uden at inddrage de dele af den japsenske tese, han ikke tager stilling til eller reviderer¹.

---

1. Jvf. iøvrigt Dorrit Andersen: »Socialdemokrati og dansknational bevægelse« og Mogens S. Mogens: »De frisindede og Nordslesvig 1902-14« i HISTORIE XIII, 1979. Aksel Lassen: Valg mellem dansk og tysk. 1976. Lorenz Rerup: Slesvig og Holsten efter 1830. 1982.

Gottlieb Japsen

Gottlieb Japsens tese er, at den nok dybeste forudsætning for det danske opsving var de indgribende forandringer på det sociale og økonomiske område, der i løbet af 1880'erne indledtes i Nordslesvig.

Socialt: Den store udvandring af vestslesvigske småkårsfolk efter 1864 fjernede en mulig social urofaktor, og byerhvervenes stagnation betød, at landsdelens socialdemokratiske arbejderklasse forblev ubetydelig.

Økonomisk: Disse sociale forandringer flyttede gårdmandsstandens tyngdepunkt vestfra til Als og Sundeved i det østlige Nordslesvig; og herfra udgik så landbrugets omlægning. Denne omlægning betød en selvstændiggørelse af gårdejerne, som førte til, at der blev opbygget et net af landbrugsorganisationer og -foretagender, såsom landboforeninger og andelsmejerier. Forbilledet var nu Danmark, mens det tidligere havde været Angel og Holsten. Til det moderne markedsproducerende og kapitalkrævende nordslesvigske landbrug med dets bevidst danske organisationer svarede et net af foreninger, som værnede danske politiske og kulturelle interesser. De havde mange og aktive medlemmer, og de var bevidst danske og klart demokratiske. Det gjaldt for både de politiske, økonomiske og kulturelle organisationer.

Den dansk-nationale nordslesvigske bevægelses mål var således ikke kun en genforening med Danmark. Den forsvarede også de demokratiske værdier, den havde tilegnet sig sammen med andre nationale mindretal i Tyskland og den tyske opposition: de frisindede og socialdemokraterne. Efter 1880 gav bevægelsen altså udtryk for tidens progressive tanker, og var dermed ikke snævert national. Det gjaldt også for tiden før 1848. Derfor fik den tag i folk og voksede sig stærk, og derfor bevarede den et dansk Nordslesvig, som i 1920 kunne genforenes med Danmark.

Hans Schultz Hansen

Ifølge Hans Schultz Hansen var Nordslesvig frem til 1914 et statisk bondesamfund, domineret af gårdmænd. Det kom af, at håndværk og industri stagnerede frem til 1900, og mange udvandrede. Selv efter 1900 blev landsdelen så langsomt industrialiseret, at gårdmændene bevarede deres nøglestilling.

I 1880'erne kom det nordslesvigske landbrugs omstilling for alvor i gang på Als og Sundeved, men først efter 1900 i de vestlige egne. Det var 1880'ernes tyske landbrugskrise med dens kraftige prisfald på korn, der øst på fremskyndede den igangværende omlægning af produktionen

fra korn til dyr og især mælk. Det var krisens mindre kraftige prisfald på kød og smør, der hindrede en omlægning vestpå. Både vest- og østpå fik man dog landboforeninger og andelsmejerier. Set under ét, skete der mest østpå.

Efter 1900 vendte de gode konjunkturer tilbage for det nordslesvigske landbrug, der blev intensiveret. Med brugen af kunstgødning steg foldudbygget, og en mekanisering satte ind. De gav landboforeningerne stor tilgang, og det landbrugsfaglige arbejde antog et hidtil ukendt omfang.

I denne proces orienterede det nordslesvigske landbrug sig mod det danske, der overtog rollen efter det angelske og holstenske. Det fik sit synlige udtryk i egne danske, nordslesvigske sparekasser, kreditforeninger, andelsmejerier, kontrolforeninger, landboforeninger og landbrugs-konsulenter. Det gjorde de nordslesvigske gårdejere økonomisk uafhængige og selvstyrende. Dette hindrede, at de blev økonomisk integreret i det tyske samfund.

I stedet blev de mere dansk-nationalt bevidste. De engagerede sig i de nye politiske og kulturelle foreninger: Vælgerforeningen, Sprogforeningen, Skoleforeningen og foredragsforeningerne. Den danske presse fik en kraftig tilgang af abonnenter, og mange forsamlingshuse blev bygget. De nordslesvigske gårdejerers nationale bevidsthed voksede pga. Köller-politikens pres mod de danske dog kun trægt. Først efter 1906, da den ophørte, gik det hurtigt. Også stemmetallene gik i 1903-12 frem, mens stemmeandelene faldt.

Der var, slutter Hans Schultz Hansen, ingen sammenhæng mellem nordslesvigsk landbrug og dansk-national nordslesvigsk bevægelse. I det hele taget er der for 1880-1914, økonomisk som nationalt, snarere tale om mangel på udvikling.

Hans Schultz Hansen contra Gottlieb Japsen

Som det ses, er Gottlieb Japsen og Hans Schultz Hansen kun enige i et: at Nordslevig i 1880-1914 var et statisk bondesamfund, domineret af gårdmandsklassen, og at det sikrede bevægelsens danske præg. Hans Schultz Hansen trækker dog gårdejerens betydning skarpere op end Gottlieb Japsen. I det afgørende spørgsmål er de uenige. Gottlieb Japsen mener, der er en sammenhæng mellem nordslesvigsk landbrug og dansk-national nordslesvigsk bevægelse; og Hans Schultz Hansen, at der ikke er. Deres forskellige syn bunder i, at de argumenterer på hver sit plan: Gottlieb Japsen på et økonomisk-socialt og Hans Schultz Hansen på et økonomisk-nationalt. Hans Schultz Hansen tager således ikke stilling til den sociale del af Gottlieb Japsens tese, men kun til den økonomiske og til Japsens

syn på den nordslesvigske bevægelses udvikling. Hans Schultz Hansens baggrund i et sønderjysk venstregårdjermiljø fornægter sig altså ikke. Det giver da også bogen sit tydelige præg. Den bekræfter således hans eget miljøes selvforståelse.

Jeg vil prøve at uddybe. Gottlieb Japsen skriver, at man nok skal »søge den dybeste ... forudsætning for det danske opsving, der indledtes i løbet af 1880'erne, i de indgribende forandringer, der fandt sted på det økonomiske og sociale område, og som kan betegnes som den tredje og afgørende etape på gårdmandsstandens vej henimod en fuldt borgerlig eksistens«. Heri ligger nøglen til en forståelse af Gottlieb Japsens tese.

Lidt spidst formuleret mener han vel, at tiden fra 1830'erne til 1914 er det borgerlige herredømmes store tid i Europa; og at landbruget da udviklede sig i kapitalistisk retning. I Danmark hørte landbruget til blandt de mest moderne; og her fandtes en økonomi og driftsform, som i sig optog væsentlige træk af den kapitalistiske ide. Det samme pris, der drev arbejderne sammen i fagforeninger, fik i Danmark bønderne til at slutte sig sammen i økonomiske fællesskaber: andelsforeninger. Det gjorde bonden økonomisk stærk i hans kamp mod godsejer- og embedsstand. Han blev økonomisk, og dermed også politisk stærk, fordi andelsbevægelsen vendte sig mod to sider: dels at produktionsfællesskab (andelsmejerier, -slagterier osv.), og dels indkøbsforeninger, kreditkasser, brugsforeninger og sparekasser. De danske bønder kom derved til at hvile i deres eget økonomiske kredsløb.

Ført over på det danske, nordslesvigske landbrug, så tvang det, at Nordslesvig efter 1864 blev en del af det indre-tyske marked, det danske, nordslesvigske landbrug til at modernisere og omstille sig, dvs. økonomisk at orientere sig mod det tyske marked, som det skulle afsætte sine varer på, i konkurrence med det slesvig-holstenske landbrug. Med det danske landbrug og dets andelsforetagender og -foreninger som forbillede skabte de danske, nordslesvigske bønder deres egne, hvorved de kom til at hvile i deres eget økonomiske kredsløb. Det gjorde dem økonomisk stærke i deres kamp mod det tyske styre. Det var denne kombination af økonomi og politik, der betød, at den danske, nordslesvigske bevægelse kunne hævde sig økonomisk, politisk og kulturelt (lig nationalt?) mod det tyske samfunds pres. Det var det danske, nordslesvigske landbrug, der skabte den danske, nordslesvigske velstand, jvf. det danske landbrug, der skabte den danske velstand. Det er den danske vej til kapitalismen, lige så vel, som der er en dansk, nordslesvigsk vej dertil.

Det er disse sammenhænge, der udgør krumtappen i Gottlieb Japsens tese, og som Hans Schultz Hansen ikke tager stilling til. Set på den led er

det mindre vigtigt, om den dansk-nationale nordslesvigske bevægelse eller det danske, nordslesvigske landbrug kom først i moderniseringsprocessen, og hvorfra i Nordslesvig den udgik. Det er derimod vigtigt, at de betingede hinanden og indgik i et samspil i en egen, politisk-økonomisk organisme, der gjorde det danske, nordslesvigske samfund modstandsdygtigt mod ethvert ydre, tysk pres.

Jeg vil også tro, det kunne være nyttigt at inddrage landbruget i det nordlige Sydslesvig, i al fald i Sydtønder Amt og det vestlige Flensborg Amt, idet der herfra har været nære økonomiske og kulturelle forbindelser til Nordslesvig. Måske vil det da vise sig, at landbruget i Nord- og det nordlige Sydslesvig før 1914 hørte med til det samme økonomiske landskab, og måske vil det give bedre forklaringer.

Jeg har også hæftet mig ved, at Hans Schultz Hansen taler om, at de nordslesvigske gårdejere fra 1880erne blev mere dansk-nationalt bevidste. Jeg forstår ikke helt, hvordan han måler national bevidsthed; gårdejerne var vel også danske før 1880erne. Det, der var tale om, var vel blot, at deres danske identitet blev brugt konstruktivt: fra at være anti-tyske, brugte de det danske politisk i deres kultur. Det ses, at samtidig med, at gårdejerne landbrugsmæssigt begyndte at orientere sig mod Danmark, gjorde de det også kulturelt og politisk. Det var ikke kun det danske landbrug, men det danske venstre-samfund, der fra 1880erne bød dem noget. Det gjorde dem dansk-kulturelle, og fik dem til at bruge det danske politisk for ad den vej at hævde sig politisk, økonomisk og kulturelt i det tyske samfund. Derved bevarede og udviklede de det danske, nordslesvigske landbrugssamfund.

Som helhed tvivler jeg dog ikke på Hans Schultz Hansens resultater, idet de accentuerer Gottlieb Japsens syn og i øvrigt dokumenterer sammenhænge i en vigtig periode af sønderjysk historie: den, der førte til genforeningen i 1920. Jeg er blot ikke enig med ham i de konklusioner, han drager. Jeg mener, at der i bogens resultater, uden at det er formuleret, ligger en vigtig forbindelse mellem den dansk-nationale nordslesvigske bevægelses politiske, kulturelle og økonomiske udvikling, som selvfølgelig igen var præget af tendenser i det danske og tyske samfund.

Set med de øjne, fås følgende billede af den nordslesvigske udvikling fra 1880 til 1914:

Forsøg på en ny formulering

Der sker flere ting parallelt i Nordslesvig. Den nok vigtigste sociale forandring er den vestslesvigske udvandring, der fjernede en mulig social urofaktor; og byerhvervenes stagnation, som betød, at landsdelens arbejder-

klasse forblev ubetydelig. Økonomisk er det gårdmændenes selvstændiggørelse, der tegner billedet, og som var en følge af det nordslesvigske landbrugs omlægning fra ekstensivt korn- til intensivt husdyrbrug. Den tendens starter o. 1870/80 og forstærkes af de gode konjunkturer for det slesvig-holstenske og dermed også nordslesvigske landbrug efter 1895 og frem til 1914. I 1914 var de endda særdeles gode. Dertil kom, at de tyske myndigheder o. 1890/95 indledte en »total krig«, økonomisk som kulturelt, mod de danske nordslesvigere, hvilket tvang de nordslesvigske ledere ind i en bevidst og koordineret økonomisk nationalitetskamp, som blev skærpet frem mod 1914. Det fik den dansk-nationale nordslesvigske bevægelse til at vokse sig stærk.

Disse politiske, økonomiske og sociale faktorer virkede ind på og forstærkede gensidigt hinanden, og forandrede derved fuldstændigt de danske nordslesvigeres livsvilkår. Den nationale konflikt spidsede altså til samtidig med, at det nordslesvigske landbrug var inde i en økonomisk vækst, som gav bevægelsens rygstød: de nordslesvigske gårdmænd, en økonomisk tryghed og et økonomisk overskud. Dette frigjorde dem til, udover at engagere sig fagligt og økonomisk, også at engagere sig kulturelt og politisk i det dansk-nordslesvigske arbejde. Derved knyttede de det danske sammen med demokratiske, økonomiske og sociale krav; nøjagtig, som den danske bevægelse gjorde i 1840erne.

Den dansk-nationale nordslesvigske bevægelse markerede sig således ikke kun politisk ved at kræve mindretallets ligeret med flertallets: dansk stillet lige med tysk. Den vendte sig også imod enhver undertrykkelse af nationale mindretal og de tyske socialdemokrater, som var det tyske styres »rigsfjender«. Den modsatte sig den tyske økonomiske politik, som blot yderligere belastede befolkningen med told og indirekte skatter på mad, der gav social slagside. Den var imod den lange militærtid, krævede klassevalgretten afskaffet og i stedet indført almindelige valgret og parlamentarisme. I sin kamp mod politisk, social og national undertrykkelse vendte den dansk-nationale nordslesvigske bevægelse sig altså imod det bestående og forende dermed en national protest mod undertrykkelsen af de danske nordslesvigere med en demokratisk og social protest. Det skabte et interessefællesskab mellem de danske, frisindede og SPD, hvilket førte til, at de politisk gik sammen om fælles krav.

De nordslesvigske gårdejerers økonomiske tryghed gav dem overskud til at opbygge et net af landbrugsorganisationer og -foretagender: landbrugsforeninger, andelsmejerier og sparekasser, der dygtiggjorde gårdejerne, gjorde dem økonomisk uafhængige og dansk-kulturelt bevidste. Målt i intensitet, indtog det nordslesvigske landbrug endda en fin førsteplads i

Slesvig-Holsten. Til dette moderne, nordslesvigske landbrug med dets bevidst danske organisationer svarede et net af foreninger til værn af danske politiske og kulturelle interesser, som ikke blot var bevidst danske, men også klart demokratiske.

Med udviklingen af det nordslesvigske landbrug; og med organiseringen, dygtig- og bevidstgørelsen af den bærende sociale klasse: de nordslesvigske gårdmænd, stabiliserede nordslesvigerne sig. Det nordslesvigske gennembrud: økonomisk og kulturelt, men ikke politisk, skete o. 1906/08, da den dansk-nationale nordslesvigske bevægelse fremstod som en vigtig identitetsdanner. Den var vigtig, fordi den netop havde rod i økonomiske og sociale forandringer af det nordslesvigske samfund omkring og efter 1890. Det var således det nordslesvigske samfunds udvikling efter 1864/80, der gav den dansk-nationale nordslesvigske bevægelse sin moderne form. Kun, fordi den danske bevægelse i 1840erne og den dansk-nationale fra 1880erne gav udtryk for tidens progressive tanker og altså ikke var snævert national, fik den tag i de danske nordslesvigerne, og det gav bevægelsen en indre styrke, som bidrog til, at en genforening blev mulig i 1920.

Bønder, borgerliggørelse og dansk bevægelse

Svar til Nils Vollertsen

Af Hans Schultz Hansen

Foranlediget af Finn Stendal Pedersens anmeldelse af min bog »Det nordslesvigske landbrug og den danske bevægelse 1880-1914« her i »Historie« har Nils Vollertsen ønsket en debat om sammenhængene mellem den økonomisk-sociale og den nationale udvikling i Nordslesvig fra 1880-erne og frem til den første verdenskrig. Det kan jeg kun hilse velkomment, også selv om Nils Vollertsen betvivler, at det er lykkedes mig at afvise Gottlieb Japsens hypotese om »bøndernes borgerliggørelse« som den væsentligste baggrund for den danske bevægelses opsving fra omkring 1890. Imidlertid synes jeg ikke, at Nils Vollertsens argumenter for at opretholde Japsens hypotese virker overbevisende.

Ud fra det grundsynspunkt, at nationalismen altid havde en »borgerlig, liberalistisk sjæl«, mente Japsen, at bondestanden først måtte gennemgå en »borgerliggørelse«, dersom den skulle blive bærer af en national bevæ-

gelse¹. Japsen kunne konstatere tre faser i denne borgerliggørelse. Den første lå i slutningen af 1700-tallet, hvor man blandt de velstående bønder i Haderslev Østeramt kunne spore en statspatriotisk indstilling. Den økonomiske krise, som satte ind efter Englandskrigene, afbrød imidlertid udviklingen, og den anden fase indtrådte derfor først efter 1830. Den socialt betingede kamp for det danske sprogs ligeberettigelse smeltede da sammen med den nedarvede kongetroskab og helstatspatriotisme til en slesvigsk-dansk bevægelse. Det var derimod først med den slesvig-holstenske revolution og Treårskrigen 1848-50, at tilslutningen til det danske folk og Slesvigs forfatningsmæssige forening med kongeriget blev et udbredt ønske hos de dansksindede sønderjyder. Det reaktionære embedsmandsstyre 1850-64 standsede imidlertid Treårskrigens folkelige bevægelse, og det så derfor mørkt ud for danskheden, da Slesvig blev tysk i 1864. De første to årtier efter indlemmelsen bragte da også kraftig tilbagegang.

Da nåede man imidlertid omkring 1880 frem til den tredje og afgørende fase i bøndernes borgerliggørelse. I min bog har jeg valgt udelukkende at koncentrere mig om denne fase, fordi Japsen her har udmøntet sin teori mere konkret, og det er derfor muligt at afprøve den på et empirisk materiale, hvad der nok ville volde svære vanskeligheder for de to første fasers vedkommende, hvor det er ret uklart, hvad Japsen mener med »bøndernes borgerliggørelse«. Som nævnt af Nils Vollertsen hænger borgerliggørelsen i tredje fase ifølge Japsen snævert sammen med landbrugets intensivisering. Denne proces begyndte på Als og i Sundeved, for udvandringen herfra havde ikke været så kraftig som fra de andre egne af Nordslesvig, og der var således her forholdsvis mere kapital til rådighed for intensiveringen. Omvendt stod landbruget i de vestlige egne længe i stampe og kom først senere med i moderniseringen.

Sammenkoblingen mellem intensiveringen og den danske bevægelses udvikling lå ifølge Japsen først og fremmest i foreningerne. Den økonomiske krise i 1880-erne tvang landbrugerne til at samarbejde om intensiveringen i landboforeninger, andelsmejerier o.s.v., og den selvhjulpethed, som her blev oparbejdet, overførtes snart til den nationale kamp, hvor der oprettedes et tilsvarende net af organisationer, der muliggjorde et effektivt forsvar for Nordslesvigs danske nationalitet, ja endog førte til danskhedens »uimodståelige fremgang og endelige sejr«.

Japsens skelnen mellem Als-Sundeved og de andre egne muliggør en komparativ analyse af landbrugets intensivering og den nationale udvik-

1. For en uddybende gennemgang af G. Japsens forfatterskab, se Gerda Bonderup m.fl.: »National udvikling og borgerliggørelse«, Historie ny rk. XIII, 1979, s. 80-107.

ling, som kan afgøre holdbarheden af hans teori. Først undersøgte jeg derfor i bogen, om det billede, Japsen gav af landbrugets intensivering er korrekt. Ved at inddrage statistisk materiale for udviklingen i arealudnyttelse, høstudbytte, kvæg- og svinehold, mælkeydelse, belåning og landboforeningernes medlemstal og kombinere dette med landmændenes egne udsagn på landboforeningernes møder og i landbrugstidsskrifter nåede jeg frem til, at det regionale mønster indenfor Nordslesvig, som Japsen skitserede, stort set holdt.

Dernæst var spørgsmålet: kunne man genfinde det samme regionale mønster i danskhedens udvikling? En analyse af forandringerne i tilslutningen til de danske kandidater ved rigsdagsvalgene tydede dog ikke på nogen større forskel mellem Als-Sundevedområdet og den anden danske højborg i Haderslev Vesteramt. En sådan gjorde sig heller ikke gældende, når man sammenlignede de store nationale foreningers medlemstal med antallet af danske stemmer (det potentielle medlemstal) i de nævnte områder. Og i opbygningen af lokale foredragsforeninger og forsamlingshuse var Haderslev Vesteramt snarere foran end bagefter Sønderborgområdet. Heller ikke den danske presses abonnenttal i de forskellige områder viste nogen forskel til fordel for Als-Sundeved.

Alt i alt kunne det geografiske mønster fra landbrugets intensivering altså *ikke* genfindes i den danske bevægelses udvikling, og der var da ingen anden udvej end at anse Japsens teori for *falsificeret*. Jeg kunne have ønsket, at Nils Vollertsen havde forholdt sig til denne komparative fremgangsmåde og eventuelt påpeget mangler herved; i stedet skriver han blot, at jeg benægter, at der var en sammenhæng mellem den økonomisk-social udvikling og den nationale.

Det er imidlertid langt fra tilfældet; og det er heller ikke rigtigt, at jeg i bogen ikke tager stilling til den sociale side af Japsens hypotese. I det tredje hovedafsnit undersøger jeg nemlig de danske nationale foreningers sociale basis i ni udvalgte sogne, og jeg sammenholder denne med sognenes socialstruktur. Resultatet blev her en bekræftelse af Japsens stærke pointering af gårdmandsstandens dominerende rolle. Dette dannede imidlertid udgangspunkt for en anden fortolkning af forholdet mellem økonomisk-social og national udvikling end Japsens. Også her inddrog det komparative aspekt. Mens danskheden i Flensborg by og omegn nemlig gik katastrofalt tilbage, da det tyske socialdemokrati under byens kraftige industrielle vækst efter 1871 erobrede den tidligere altovervejende dansk-sindede arbejderklassens stemmer, beholdt danskheden – når de ugunstige forhold under et fremmedherredømme tages i betragtning – stort set sin position i det meget svagt industrialiserede Nordslesvig. Her fastholdt den

brede gruppe af mellemstore jordbesiddere sin dominerende samfundsstilling, ikke mindst i forhold til arbejderne på landet, og socialdemokratiet fik derfor aldrig den store udbredelse. Noget andet er så, om den stærke økonomiske vækst fra midten af 1890-erne på lidt længere sigt kunne have bragt industri og socialisme til Nordslesvig, men før dette perspektiv fik lov til at udvikle sig, kom den første verdenskrig og Nordslesvigs genforening med Danmark.

Den danske bevægelses udvikling under fremmedherredømmet udfoldede sig således indenfor en given, ret uforandret økonomisk-social ramme. Men indenfor denne må man efter min mening tillægge den nationale udvikling en stor grad af selvstændig dynamik, hvad Nils Vollertsen (og Japsen) synes mindre tilbøjelige til at gøre. Som væsentlige igangsættende faktorer for dannelsen af det danske foreningsnet kan man dels nævne de preussiske myndigheders forstærkede fortyskningspolitik fra slutningen af 1880-erne, der inddrog flere og flere områder af livet i Nordslesvig i den nationalpolitiske konflikt, dels de danske nordslesvigeres tætte forbindelser til Danmark og de folkelige bevægelser dér.

Samarbejdet med dansk landbrug førte bl.a. til, at andelsmejerier og kontrolforeninger bredte sig stort set lige så hurtigt i Nordslesvig som i Danmark – et oplagt eksempel på, at det i sammenhængen mellem økonomisk-social og national udvikling ikke altid var den første, der betingede den sidste. Også på det nationalt-kulturelle felt hentede de nordslesvigske gårdmænd inspiration i kongeriget. Mange bondesønner sendtes på højskole her, og foredragsforeningerne og forsamlingshusene, som blev skabt fra h.h.v. 1884 og 1892, havde deres forbilleder i den grundtvigske bondebevægelse.

At de økonomisk gode tider fra midten af 1890-erne resulterede i et overskud hos gårdmændene, som kunne kanaliseres over i national aktivitet, mener jeg at have understreget klart nok i min bogs konklusion, men jeg har også dér fremhævet, at højkonjunkturen snarere var en katalysator end den igangsættende faktor, hvilket fremgår af kronologien.

Nils Vollertsen skriver, at min baggrund i »et sønderjysk venstregårdjermiljø« har ført til, at jeg i bogen følger en »gårdmandslinje«. Jeg kan imidlertid ikke gøre for, at denne sociale gruppe spillede så stor en rolle såvel i Japsens teori som i virkeligheden². Men jeg kan replicere, at Nils Vollertsens udspring af et sydslesvigsk-dansk miljø åbenbart har smittet af

2. Efter at Nils Vollertsen havde skrevet sit indlæg, har jeg fået publiceret artiklen »Frem, arbejder, frem!«. Den danske bevægelse og »arbejderspørgsmålet« ca. 1900-1914 (Sønderjyske Årbøger 1989).

på hans syn på forholdet mellem den danske bevægelse og det tyske socialdemokrati. Jeg finder i hvert fald, at han overbetoner interessefællesskabet. Det samarbejde, som var, særlig om protesten imod den preussiske undertrykkelse af de nationale mindretal, fandt mest sted på parlamentsniveau. På det lokale plan prægedes forholdet derimod af konkurrence om arbejderstemmerne. Om formulering af fælles økonomiske og sociale krav blev der aldrig tale.

Gottlieb Japsen og det slesvigske landbrug. Problemer ved at efterprøve en tese

Af Finn Stendal Pedersen

Med udgangspunkt i min anmeldelse af Hans Schultz Hansens bog om det nordslesvigske landbrug og den danske bevægelse 1880 til 1914 har Nils Vollertsen lagt op til en yderligere debat om holdbarheden af Gottlieb Japsens tese fra 1973.

Det er yderst glædeligt, at en anmeldelse kan føre til et så positivt resultat, da det også vil fremgå af min anmeldelse, at jeg finder, at det vil være frugtbart og også nødvendigt for at komme videre med en fortolkning af Sønderjyllands historie, at forsøge en indsats med en fordomsfri indsamling og vurdering af kilderne til afprøvning af de fremsatte teser.

Af min anmeldelse vil det ligeledes fremgå, at jeg har en vis skepsis overfor, hvorvidt Gottlieb Japsens tese i det hele lader sig afprøve.

For det første er han meget kortfattet og til dels selvmodsigende i sine synspunkter, som disse er fremført i Sønderjyske Årbøger 1973.

For det andet betjener han sig af så generelle udsagn, at disse dårligt lader sig efterprøve ved en nærmere kildeundersøgelse. Vedrørende det første punkt skal jeg anføre, at G. Japsen jo allerede indledningsvis i sine betragtninger over den danske bevægelse i Nordslesvig opponerer mod P. Lauridsens opfattelse af, at den danske og tyske bevægelse i Sønderjylland er to sider af samme sag, er udslag af samme kulturstrøm og kan føres tilbage til samme kilde. Længere nede på samme side anfører G. Japsen, at det bærende element i alle de øvrige nationale bevægelser i Europa, inklusive Slesvig-Holstenismen, er de pågældende landes bourgeoisier. »Nationalismen havde altid en borgerlig, liberalistisk sjæl.« (s. 63).

Heroverfor står den danske bevægelse fra tiden efter 1880 som i bund og grund demokratisk. »Bøndernes danske bevægelse var vendt mod

overklassen, mod embedsmændene og deres venner, det velhavende borgerskab; og bønderne fik tilslutning fra småborgere og arbejdere, der stod i et modsætningsforhold til de samme befolkningsgrupper« (s. 66).

Samtidig forklarer Japsen danskhedens udvikling fra slutningen af det 18. århundrede og frem til »danskhedens uimodståelige fremgang og endelige sejr« med gårdmændenes etapevandring henimod en fuld borgerlig eksistens. (s. 70f.)

For mig at se medfører en nærmere gennemgang af Japsens argumenter altså, at P. Lauridsen havde ret. Jeg vil også mene, at hvis Japsens opfattelse af, at den danske bevægelse efter 1880 skilte sig ud fra alle øvrige nationale bevægelser i 1800tallet som noget i bund og grund særligt, er rigtig, så gør dette den danske bevægelse til et regionalt og lokalt fænomen, som er ret så uinteressant i en europæisk, historisk sammenhæng. Heldigvis ser det ikke ud til, at Japsen har ret, for de danske gårdmænd i Nord-slesvig ser jo netop ud til at have manglet blik for småkårsfolkernes sociale og politiske problemer i perioden fra 1880 til 1920, og de var således på trods af forbillederne fra Danmark med hensyn til højskoler og landbrugsorganisationer i deres dybeste sjæl i bund og grund liberalistiske og udemokratiske. (s. 71-73).

Personligt tror jeg, der er meget større perspektiv i at anskue danskheden og den danske bevægelse ud fra nationalismen som et internationalt fænomen. Dette vil også være i stand til at anskueliggøre de eventuelle lokale sønderjyske variationer i det historiske forløb.

Når dette er sagt, vil jeg også fremhæve endnu en gang, at hvis man vil efterprøve G. Japsens tese om den danske bevægelses udvikling i Nord-slesvig, ja så er Hans Schultz Hansens bud herpå rimeligt og i overensstemmelse med, hvad G. Japsen selv har anført i sine betragtninger over sammenhængene i perioden fra 1880 til 1914. Jeg kan ikke se, at Nils Vollertsen kommer med et kvalificeret bud på, hvordan man ellers med rimelighed kunne efterprøve Japsens tese, hvis man ikke vil acceptere Hans Schultz Hansens resultater.

Til slut vil jeg gerne understrege et tema, som jeg kortelig berørte sidst i min anmeldelse. Den eksisterende sønderjyske selvforståelse bygger på en forståelig stolthed over, at man fik stoppet danskhedens tilbagegang i Sønderjylland og klarede at få den nuværende grænse sikret ved afstemningen i 1920; men den bygger også i sin tolkning på de forklaringer og den retfærdiggørelse, som blev givet af de mennesker fra den danske bevægelse, som politisk og organisatorisk stod i spidsen for udviklingen. For dem kom den i 1920 etablerede grænse til at fremstå som en i det store og hele retfærdig og rigtig grænse. At antage denne opfattelse og søge den

underbygget på grundlag af udviklingen i Nordslesvig alene er efter min opfattelse en alt for snæver og faghistorisk farlig fremfærd. For at få en underbygget opfattelse af, hvad der bestemte udviklingen i Nordslesvig, er det nødvendigt at efterprøve forklaringerne på det øvrige Slesvig. Hvordan udviklede gårdmandsbruget sig her fra reformerne i slutningen af 1700-tallet og frem til 1914? Hvordan var det med den landbrugsfaglige organisering? etc. etc.

Jeg tror ikke, at det er nok, som Nils Vollertsen foreslår, at inddrage udviklingen i det nordlige Sydslesvig i sine undersøgelser; men hele det gamle hertugdømme Slesvig må i givet fald med i en samlet undersøgelse og beskrivelse af udviklingen, hvis den danske bevægelses betydning og baggrund skal forstås for Sønderjyllands (Nordslesvigs) vedkommende.

National identitet, nationale bevægelser og borgerliggørelse

Af Uffe Østergård

Det er glimrende, at den markante og provokerende tese om danskhedens sammenhæng med den økonomiske og sociale udvikling, som Gottlieb Japsen fremsatte i begyndelsen af 70'erne nu bliver diskuteret grundigt af næste – eller rettere tredje – generations Sønderjyllandshistorikere. Den værste skæbne, der kan overgå en dristig og intelligent historiker som Japsen, er at blive kanoniseret og hængt op på væggen, omgærdet af almindelig og uforpligtende velvilje. Det har været lige ved at ske. Hans empiriske grundforskning, især i de fire bøger fra henholdsvis 1961, 1968, 1970 og 1980 accepteres af den lille specialistgruppe, der holder liv i studiet af Sønderjylland. Men i takt med den almindelige afdramatisering af Danmarks forhold til Vesttyskland må man se i øjnene, at emnet er blevet til lokalhistorie på linie med studier af Gødvad, Hylke, Mors og andre udmærkede lokaliteter.

Vi var nogle stykker som i 1979, da han fyldte 70 år, søgte at bringe Japsen ud af denne lokalhistoriske pænheds blindgyde og ind på den »store histories« slagmark, eller hvilken metaforik man nu finder passende¹. I mellemtiden har mange hævdet, at den såkaldt »lille historie«, kønnes, familiernes, aldrenes og lokaliteternes historie i virkeligheden er den allerstørste historie, mens størrelser som 'økonomi', 'politik', 'klasser',

1. Endda i dette tidsskrift; Gerda Bonderup, Steen Busck, J. C. Manniche, E. Strange Petersen og Uffe Østergård: »National udvikling og borgerliggørelse. Hovedlinier i Gottlieb Japsens forfatterskab«, *Historie XIII*: 1-2, 1979 s. 80-107.

'ideologi' og 'nationalstater' er tynde abstraktioner, som intet siger om den egentlige virkelighed². Så måske var 'redningsaktionen' ikke så påkrævet, som vi dengang følte.

Men spørgsmålet om sammenhæng mellem national bevidsthed og økonomisk-social udvikling er til gengæld blevet mere centralt end nogen sinde.

Hvad der glæder mig ved den nye diskussion er, at Japsens principielt formulerede materialistiske alternativ til den idealistiske tradition i Sønderjyllandshistorieskrivningen er taget op til udogmatisk efterprøvelse af Hans Schultz Hansen, og at denne efterprøvelse siden er blevet tænkt igennem af Nils Vollertsen. Et nyt træk er, at de to i modsætning til den ældre generation ikke er bange for at tage sig selv og deres baggrund med ind i den faglige debat. Denne har selvfølgelig altid været vigtig, men før 1968 var det ikke god tone at omtale den slags »uvedkommende« forhold. End ikke Japsen røbede nogen sinde noget om den personlige og politiske baggrund for sin videnskabelige indsats uden for den allernærmeste kreds.

Ret beset er det mærkeligt, at han ikke gjorde det, for det var et ret subjektivt formuleret slag i bolledejen, han leverede, da han i efteråret 1972 på et møde på Sandbjerg Slot mellem historikere fra Kiel og Århus holdt det foredrag, der siden blev trykt i *Sønderjyske Årbøger* 1973³. Her understregede han borgerliggørelsen af gårdmandsstanden i Nordslesvig som hovedforudsætningen for den nationale vækkelse mellem 1880 og 1914. Jeg kan endnu huske det begejstringens sus, der gik igennem forsamlingen, især dens tyske del. De yngre tyske amanuenser blev dengang holdt i stram snor af Alexander Scharff, en historiker af den bedste – eller værste – konservativt-idealistiske, slesvig-holstenske skole, efterkommere af dem Holger Hjelholt helt op til begyndelsen f 70'erne fik lov til at kalde »insurgenter« i *Historisk Tidsskrift*. På de yngre Kieler-folk, men også på os marxistisk hærdede århusianske deltagere, virkede Japsens foredrag

2. Det drejer sig om forskningsretninger indenfor kvindehistorie, lokalhistorie, kulturhistorie og historisk antropologi i bred almindelighed. Det er strømninger, som stort set er gået dette tidsskrift forbi, men som i firserne blev formuleret i *Fortid og Nutid* og i et vist omfang i *Den Jyske Historiker*. Det sidste tidsskrift har dog samtidig bragt nogle af de mest principielle genformuleringer af den 'store' histories program. Personlig mener jeg, at det er muligt at arbejde med såvel den 'store' som den 'lille' historie. Det helt store principielle og forbitrede slag stod i første halvdel af 80'erne mellem hovedrepræsentanten for den strukturinteresserede socialhistorie H.-U. Wehler og protoindustrialiseringshistorikeren Hans Medick. Et principielt indlæg er Hans Medicks artikel »Missionäre im Ruderboot? Etnologische Erkenntnisweisen als Herausforderung«, *Geschichte und Gesellschaft* 10:3, 1984 s. 295-319.

3. »Betragtninger over den danske bevægelse i Nordslesvig«, *Sønderjyske Årbøger*, 1973 s. 63-75.

som at få vinduerne smækket op og frisk luft blæst ind over en antikveret problemstilling, som en lille flok særlinge gik og vogtede over uden at kunne – eller ville – engagere moderne studerende.

Sådan mindes jeg fremførelsen af tesen. Måske lidt romantiserende, sådan er det jo at blive ældre.

Men 1972 er længe siden, og de fleste af os er jo siden blevet klogere, så jeg er glad for af redaktøren at være blevet udfordret til at gentænke borgerliggørelsestenen i et komparativt perspektiv. For som vi allerede skrev i festskriftsartiklen i 1979, er Japsens tese ikke modsigelsesfri, selv om den er materialistisk. Begreberne »borgerliggørelse« og »borgerskab« er for simple og for vage, som han brugte dem. Betyder borgerliggørelse overtagelse af borgerskabets levevis, overtagelse af (by) borgerskabets interesser – imod arbejderne på landet som i byen? Eller slet og ret kapitalistisk? Eller måske 'moderne', som moderniseringsteoretikere blandt økonomer, sociologer og politologer formulerer det. Det må afklares, før man kan operationalisere hans tese, som Hans Schultz Hansen har gjort det på i øvrigt god og håndfast vis i sin bog⁴.

Det teoretiske grundlag

Lad os se, hvor Japsen har sine begreber fra. Selv henviser han til debatten blandt austromarxisterne i Østrig-Ungarn i årene før 1914⁵. Fra Otto Bauer⁶ hentede han en skelnen mellem såkaldt »historiske« og »historieløse« folk, en skelnen som går tilbage til F. Engels' skrifter under revolutionen 1848-49. Den første kategori omfattede de nationaliteter, hvor både over- og underklasse talte samme sprog, og som derfor havde en national kultur og en national historie. Af større interesse for det nordslesvigske eksempel er dog ifølge Japsen den anden kategori, de »historieløse« nationaliteter eller nationaliteterne uden en historie. Betegnelsen giver naturligvis kun mening i overført betydning, ingen samfund er historieløse. Den henleder opmærksomheden på forskellen på samfund, hvis overklasse var fremmed og samfund, hvis overklasse talte samme sprog som landbefolkningen. I det første tilfælde udviklede der sig ikke en selvstændig national højkultur, først og fremmest ikke en national litteratur. Eksempler på »historieløse« folk er rutenere, slovakker, rumænere og – i mindre grad – czecher; eksempler på »historiske« folk er magyarer, tyskere og – i min-

4. Hans Schultz Hansen: *Det Nordslesvigske Landbrug og den Danske Bevægelse 1880-1914*, Åbenrå 1985.

5. Japsen 1973 s. 64.

6. Otto Bauer: *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage*, Wien 1907.

dre grad – kroater. Som Japsen selv siger: »Nordslesvig – jeg lader Sydslesvig ligge – havde omkring 1830 i den anførte forstand en befolkning uden historie. Gennem fem hundrede år havde danskerne ikke haft en egen, kulturbærende overklasse. Al øvrighed var tysk ligesom al højere undervisning, i købstæderne også alle folkeskoler. Når der desuagtet fortsat eksisterede et dansk Nordslesvig, skyldtes det især to faktorer. 1) Der fandtes næsten ingen adel, og kun den augustenburgske hertug og hans forpagtere virkede i tysk retning. 2) Den tyske finkulturs udbredelse hæmmedes kraftigt af indflydelsen fra de områder, som i gejstlig henseende hørte til Kongeriget⁷«.

Heraf kan vi slutte, at borgerliggørelse for Japsen har noget at gøre med etableringen af en egen, national kultur og historiebevidsthed. Før vi går ind på det, er det imidlertid vigtigt at opholde sig kort ved den tidlige marxistiske debat om nationalitet, som Otto Bauers distinktioner indgik i. Situationen var nemlig den, at de østrigske socialister (eller skulle man sige socialdemokrater), Karl Renner og Otto Bauer i et forsøg på at redde deres socialistiske enhedsparti gennem den krise, som den nationalistiske opposition fra især de czechiske fagforeninger havde kastet det ud i⁸, formulerede den første materialistiske eller marxistiske teori om national identitet, som fortjener betegnelsen teori.

Redningsforsøget mislykkedes, og det eneste blivende resultat var en fundamental gennemtænkning af nationalitetsspørgsmålet og revisionen af de ret ugenomtænkte stortyske formuleringer fra Engels' og Marx' hånd under revolutionerne i 1848-49, som indtil da havde udgjort den marxistiske 'teori' om nationalitet⁹. Især Marx afskyede de såkaldte »bondefolk«, danskerne og slaverne, som »stillede sig i vejen for den tyske civilisations revolutionære fremmarch«. Så man kan ikke sige, at den teoretiske indsats var overflødig.

Mens Otto Bauer således i 1907 etablerede den historisk-sociologiske

7. Japsen 1973 s. 64.

8. 1897 delte det socialistiske enhedsparti – i den cisleithanske del af dobbeltmonarkiet – sig op i seks nationale føderationer, en tysk, en czechisk, en polsk, en ruthensk, en italiensk og en jugoslavisk (sydslavisk). I 1899 vedtog partiet i den czechiske by Brno et vidtgående omend vagt formuleret program for indre selvstændighed for de enkelte nationaliteter, det såkaldte *Brünner Nationalitäten-Programm*. Heri anbefalede det at omdanne riget til en forbundsstat med kulturel autonomi for alle mindretal. Kompromisset holdt ikke, og trods pålæg fra 2. Internationale, der mødtes i København 1910, dannede czecherne deres eget parti i 1911, efter at den fælles, overnationale fagforening var blevet opløst allerede i 1905.

9. Grundigt analyseret af Roman Rosdolsky i »Friedrich Engels und das Problem der »Geschichtslosen« Völker« i *Archiv für Sozialgeschichte* IV, 1964 s. 87-182.

baggrund for den teoretiske bearbejdning af nationalitetsspørgsmålet, behandlede juristen Karl Renner problemet ud fra et mere kontant statsretsligt, historisk-institutionelt perspektiv. I 1902 udsendte han under pseudonymet Rudolf Springer værket *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat*. Teil I: Das nationale Problem als Verfassungs- und Verwaltungsfrage. Sammen med to senere værker fra 1904 og 1906 er der tale om stadig aktuelle standardværker til forståelsen af dobbelt-monarkiets indenrigspolitik og efterfølgerstaternes vanskeligheder med deres nationale mindretal.

Den grundlæggende præmis for Renners statslige reorganiseringsforslag var, at staten er et åndeligt kulturelt og ikke materielt økonomisk fællesskab. Ved at adskille kulturelle spørgsmål fra fællesstatslige opgaver, især økonomi, forsvar og udenrigspolitik håbede han at kunne reducere »det nationale magtspørgsmål« til dets kulturelle kerne. Renners forslag, der senere fandt anvendelse i det mähriske og det ruthenske kompromis i 1905 og i 1925 i Estland, kombinerede subjektivt politiske og objektivt kulturelle bestemmelser¹⁰. De nøjere detaljer virker i dag uhyre komplicerede, men hovedtanken er egentlig enkel. Han skelnede mellem personlig tilknytning til en kulturnation, som var repræsenteret på tværs af provinsgrænser og territorial repræsentation for alle indbyggere i et område, uanset nationalitet.

Det blev kritiseret af Stalin i en bog, der senere er blevet det officielle grundlag for Sovjetunionens nationalitetspolitik. Lenin sendte i 1912 den unge georgiske opkomling på studieophold i Wien hos austromarxisterne for at få ammunition til de teoretiske diskussioner i 2. Internationale. I bogen, der blev oversat til dansk i 1939, kritiserede Stalin Renner og især Bauer for at have ignoreret det territoriale grundlag for nationen. Men det er kun rigtigt, hvis man udelukkende kan forestille sig én form for territorial eksistens for en nation, den borgerlige nationalstat. Efter at have afvist Bauers definition af nationen ud fra nationalkarakteren fortsatte Stalin således:

»Nationen er ikke simpelthen en historisk Kategori, men en historisk Kategori fra en bestemt Epoke, den opadstigende Kapitalismes Epoke. Den Proces, der likviderer Feudalismen og udvikler Kapitalismen, slutter samtidig Menneskene sammen til Nationer. Saaledes

10. Forskellen på de to typer af bestemmelser har jeg udarbejdet i kapitel 3 i en teorihistorisk oversigt, *Hvad er en nationstat?* Arbejdspapir fra Center for Kulturforskning 12, 1988.

forholder Sagen sig f.eks. i Vesteuropa. Englænderne, Franskmændene, Tyskerne, Italienerne o.a. sluttede sig sammen til Nationer, da den sejrige kapitalisme triumferende rykkede frem over Feudalismens splittelse (s. 17). (...) Bourgeoisiet spillede Hovedrollen (i skabelsen af nationen u.ø.). Det vigtigste Spørgsmaal for det unge Bourgeois er Markedet. Dets Maal er at afsætte sine Varer og at sejre i Konkurrencen med andre Nationaliteters Bourgeois. Derfra stammer dets ønske om at sikre sig sit »eget«, »hjemlige« Marked. Markedet er den første Skole, hvor Bourgeoisiet lærer Nationalisme. (s. 19) (...) Nationen har Ret til frit at bestemme sin Skæbne. Den har Ret til at indrette sig efter Behag, naturligvis uden at begå Overgreb mod andre Nationer.« (s. 24)¹¹.

Dette kan forekomme en lang omvej for at fastslå, at Japsens begreb om borgerskab og nationalstat snarere stammer fra Stalin end fra Otto Bauer. Men med det ry Stalin sidenhen har skaffet sig på halsen, forekommer det mig vigtigt at rekonstruere den debathorisont, hvori forbindelsen mellem kapitalistisk marked, borgerskab og national bevidsthed blev formuleret klartest, før marxismen blev til magtsprog i Sovjetunionen og i de kommunistiske partier. Som formuleret her, har synspunktet i al sin korthed faktisk en del for sig, i hvert fald på det overordnede plan. Så det er ikke en anmeldelse til politiet at fastslå en forbindelse til Stalins formuleringer. Men heller ikke en garanti for dets sandhed.

Økonomisk udvikling og national bevidsthed

Hvad kommer først, national vækkelse eller økonomisk udvikling? Hans Schulz Hansen når i sin bog og replikken her frem til, at »den danske bevægelse udfoldede sig inden for en given, ret uforandret økonomisk-social ramme.« Og siger videre, at »det geografiske mønster fra landbrugets intensivering kunne altså ikke genfindes i den danske bevægelses udvikling, og der var da ingen anden udvej end at anse Japsens teori for falsificeret«. Det fører ham frem til at konkludere, at inden for den økonomisk-sociale

11. J. V. Stalin: *Marxismus und nationale Frage* (1913), Werke 2, 1953 s. 266-333. Citeret efter den danske oversættelse, 1939 s. 17, 19 og 24. Artiklen blev skrevet i Wien i slutningen af 1912 og begyndelsen af 1913 og trykt 1913 i nr. 3-5 af det bolchevikiske tidsskrift *Prosvetsjenije* (Oplysning). 1914 udsendt som selvstændig pjece. 1920 udgivet i Stalins »Artikler« om det nationale spørgsmål, der fastlagde partiets officielle politik overfor minoriteterne i Sovjetunionen. Jvfr. E. H. Carr: *The Bolchevik Revolution I* 1950 s. 426 ff.

ramme må man tillægge den nationale udvikling en stor grad af selvstændig dynamik, en opfattelse Vollertsen – og Japsen – ikke deler.

Hvad betyder nu »en stor grad af selvstændig dynamik«? Nymarxistisk teori har væltet sig i formuleringer om ideologiens og politikens relative autonomi, men når det kom stil stykket, har bestræbelsen oftest vist sig at resultere i simple funktionalistiske afledninger fra økonomiske forhold. Så der er god grund til at være på vagt. Men jeg kunne godt ønske mig en lidt mere forpligtende overvejelse af mekanismerne i denne »store grad af selvstændighed«. Betyder det, at gårdmændene fik en god national ide, som de så benyttede til at klæde deres klasseinteresser i og således få resten af befolkningen med sig, som Japsen siger. Altså at de 'besluttede' sig til at blive danske i 1880'erne, lidt på samme måde som andre, folkekulturelt urdanske bønder i Angel i 1830'erne og Haderslev amt i 1840'erne 'besluttede' sig for det tyske sprogs forrang og dermed lagde grunden til den senere hjemmetyskhed¹²?

Her kan vi muligvis have nytte af den eneste velfunderede, komparative bog om national vækkelse, der systematisk har forsøgt at inddrage det nordslesvigske eksempel, en bog af den czechiske historiker Miroslav Hroch. Der er tale om en videreførelse af en bog han udsendte på tysk i 1968¹³. Den rummer en kvantitativ undersøgelse af den sociale sammensætning af lederskabet i de nationale bevægelser i syv forskellige små europæiske lande. Det fælles for de studerede lande er, at de ikke var stormagter, og at de måtte kæmpe sig til deres nationale selvstændighed, deres

12. Lorenz Rerup fremstiller opkomsten af den danske hjemmetyskhed således i et kapitel om den slesvig-holstenske patriotiske forening i 1844: »Den nordslesvigske del af denne forening (en slesvigsk sindet forening af 15 af Haderslev amts 70 sognefogeder oprettet marts 1844 som modvægt til den dansksindede slesvigske forening, u.ø.) var begyndelsen til den »hjemmetyskhed«, der senere fandtes i de samme sogne. På dette tidspunkt var disse bønder kongens loyale slesvigere. De var dansktalende, men gik ind for det tyske sprogs forrang som betingelse for opretholdelse af Slesvigs særlige indretninger og rettigheder, som betingelse for, at tingene kunne forblive som de var, hvad de – som den mere velhavende del af landbefolkningen – jo heller ikke havde nogen grund til at ønske ændret.« Iflg. Rerup blev denne holdning båret af 4-500 større jordejere, der i kraft af deres sociale position nok var lidt tættere på de tysksprogede embedsmænd end andre, og som navnlig var påvirket af deres præster, der i de pågældende sogne – på et nær – var tyskuddannede og ikke tillagde sproget afgørende betydning. I stedet mente de på bedste materialistiske vis, at deres nationalitet bestemtes af de institutioner og rettigheder, der tilkom »vor hele slesvig-holstenske nation«. (L. Rerup: *Slesvig og Holsten efter 1830*, Kbh. 1982 s. 93).

13. *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, Cambridge 1985. Den oprindelige tyske version hed: *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*, med undertitlen *Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*, Praha 1968.

'ret' som de selv formulerede det, i tiden mellem napoleonskrigene og første verdenskrig.

Selv om den første version var skrevet på tysk, lykkedes det den som en af meget få at bryde gennem muren mellem øst- og vesteuropæisk historieforskning og helt ind i den angelsaksiske verden. Den blev anmeldt langt og anerkendende i vestlige tidsskrifter, og den engelske marxistiske historiker E. J. Hobsbawm lagde den til grund for to af sine mest berømte teoretiske interventioner i debatten om, hvad nationalisme egentlig er for noget¹⁴. Bogens exceptionelle betydning ligger ikke kun i den omhyggeligt udførte socialstatistiske undersøgelse af de trods alt ikke særlig store ledergrupper, men i den teori om faserne i udviklingen af sådanne bevægelser, som han bruger sine data til at formulere.

Hroch skelner mellem tre faser i nationale bevægelseres udvikling. I fase A er nationalismen indskrænket til en gruppe intellektuelle uden megen indflydelse, og ofte uden særligt ønske om at mobilisere masserne. Fase B indtræder, når en gruppe 'patrioter' i det fremvoksende borgerskab, hvor kulturelt romantiske forestillinger og liberal nationalisme især var udbredte, systematisk forsøger at udbrede et nationalistisk budskab, men endnu ikke har haft held til at infiltrere masserne. Den klassiske periode for det var 1815-48. Fase C er den tredje fase, hvor dette lykkedes, så bondemasserne og i mindre omfang arbejderne mobiliseredes gennem en nationalpopulistisk appel; i Böhmen som i så mange andre lande i Europa skete det i tiden efter 1848.

Hroch's mest interessante resultat er ikke så meget den fortrinligt udførte socialstatistiske komparation af klasse, alder etc. af de berørte i fase B, som den geografiske undersøgelse af, hvad der udgjorde det 'nationale territorium', d.v.s. områder hvor agitationen først slog afgørende rod. Rent geografiske, administrative og sproglige faktorer synes ikke at have været afgørende ved formeringen af sådanne områder. Kun skolegang, målt som tæthed af landsbyskoler, kan vises at have været afgørende. Ikke overraskende for en historiker med marxistisk baggrund når Hroch frem til, at økonomiske faktorer var afgørende. Dog ikke i en ligefrem, industriel moderniseringsteoretisk forstand. 'Nationale zoner' opstod ikke i områder, hvor industri eller protoindustriel manufaktur dominerede. Det skete derimod, hvor håndværksproduktion i lille skala opfyldte behovene i provinsbyerne og deres agrare opland. Disse 'nationaliserede' områder lå

14. E. J. Hobsbawm: »Some Reflections on Nationalism« i T. J. Nossiter, A. H. Hanson, S. Rokkan (eds.): *Imagination and Precision in the Social Sciences*, London 1972 s. 385-406 og »Some Reflections on 'the Break-up of Britain'« *New Left Review* 105, 1977.

i de frugtbareste og derfor rigeste egne, hvor kornproduktion eller 'industrialiserede' afgrøder til afsætning i byer dominerede. Landbrugsproduktionen i disse områder var ikke en middelalderlig selvforsyningsøkonomi – hvis middelalderens bondebrug nogen sinde kan siges at have været kun selvforsynende – men var på den anden side heller ikke endnu involveret i udveksling med fjerne og ubestemte markeder. Nationaliseringen skete i egne, der var præget af den opkommende industrielle civilisation, men som ikke selv var bærere af denne proces.

Kort sagt, disse nationale bevægelser opstod i regioner med social ændring af middelsvær grad. Ikke i de helt tilbagestående, traditionelle bondeområder, hvor stat og nation ikke engang kendtes som ord, men heller ikke i områder, der allerede var industrielt moderniserede¹⁵. F.eks. forblev de hurtigt voksende forstæder i de walloonske (fransktalende) industribyer i Belgien, som befolkedes af indvandrere fra de flamsktalende egne, stort set uberørte af den flamske nationalistiske bevægelse i 1800-tallet, ligesom de slovakere der indvandrede til Budapest – eller Chicago for den sags skyld – hurtigt magyariseredes, respektive amerikaniseredes¹⁶. Ja selv de czechiske landarbejdere, der vandrede ind til Wiens arbejderkvarterer skiftede hurtigt sprog til tysk, hvad man kan forvise sig om i dag ved at slå op i Wiens telefonbog og se mængderne af slaviske navne. Denne baggrund midt mellem modernitet og tradition, uden fast forankring nogen af stederne, kan forklare den bonderomantisierende tendens i mange nationale bevægelser.

Mærkeligt nok blev Hroch ikke udrenset og forfremmet til gadefejer efter invasionen i 1968, som det skete for næsten alle andre czechiske intellektuelle af nogen kaliber. Han beholdt sin post ved Karls-universitetet og har for nylig udsendt sin bog i udvidet form på engelsk. Den følger undersøgelserne fra den først op med flere case-studies og præciserer og nuancerer opfattelsen yderligere. Han fastholder stort set sine resultater og gentager en del af dem til glæde for det ikke-tysk læsende publikum. Hovedresultatet er, at:

»the origin of the modern nation and the birth of the national movement cannot be explained through patriotic agitation. Identical forms of agitation, identical patriotic manifestations, led to very different

-
15. Et resultat der svarer godt til den amerikanske socialhistoriker Charles Tillys undersøgelse af den sociale baggrund for modstanden mod den franske revolution i det vestlige Frankrig i bogen *The Vendée*, 1963.
16. Forholdet mellem amerikanisering og europæisk kulturel arv i USA har jeg skrevet om i *En nation af mange nationer?* Arbejdsrapport fra Center for Kulturforskning 42 1989.

results among the different nationalities, and nowhere were they sufficient by themselves to bring the national movement successfully into its mass phase. Patriotic agitation may possibly allow us to explain changes in the attitude of intellectuals during Phase A; but as soon as we arrive at the problem of interpreting Phase B of the national movement, the phase which was properly decisive for the further development of a small nation, we are obliged to take into consideration the clear connection between national agitation and the objective relations constituted by the process of agrarian revolution, industrialization, urbanization and the general social transformation at the threshold of capitalist society¹⁷.«

Desværre går Hroch ikke meget ind på den danske situation i sit afsnit om fase B i Nordslesvig. Han er mest optaget af at undersøge, om den danske bevægelse overhovedet hører hjemme i gruppen af små nationaliteter, der gennemgår en »national revival«. Svaret er det ikke uinteressante, at den danske bevægelse i Slesvig ikke hører med p.g.a. tilhørsforholdet til den gamle »historiske« nation mod nord. Sproget, kulturen og politikken var givet på forhånd og skulle ikke udvikles fra bunden, som det er tilfældet i de små nationer, han ellers skriver om. Det bemærkelsesværdige for Hroch er altså ikke, at der kom en national vækkelse også blandt bønderne i Nordslesvig, borgerliggjorte eller ej, men at den først kom i årene efter 1880. Forklaringen kan man muligvis finde i den nye teoretiske indledning til den engelske udgave af hans bog. Han indfører her et kriterium, som kaldes »degree of completeness« i formeringen af den moderne nation (s. 26). Den fundamentale målestok er klassestrukturen i det nationale fællesskab. Jo nærmere en fuldt udviklet kapitalistisk klassestruktur samfundene var, desto større mulighed for, at de kunne erobre national selvstændighed.

Formuleret sådan er vi meget tæt på en ringslutning af typen: de samfund, som var moderne, blev moderne og jo nærmere en gruppe er på at være en nation, jo større sikkerhed for at den etablerer sig som nationstat. Men synspunktet er nu lidt mere raffineret, hvis man læser det grundigere. Rigtigt forstået kan det forklare, hvorfor danskerne – og polakkerne og elsass-lothringerne – ikke mistede deres kulturelle og sproglige særpræg, som det skete for de vestslaviske folkeslag i Pommern og andre dele af Preussen, som Günther Grass og andre forfattere har sat så smukt et eftermæle i romaner i de senere år. Der lå nemlig en 'komplet' nation med en

17. Hroch 1985 s. 178.

fuldt etableret nationalstatslig højkultur lige ved siden af Slesvig, hvilket indebar, at den nationale bevægelse ikke selv skulle etablere alt fra bunden af, selv om den ikke formelt blev støttet af denne stat. Således kompenserede den danske bevægelse for sin kapitalistisk 'ufuldkomne' struktur, og netop derfor falder den uden for Hroch's sammenligning af de små europæiske selvstændighedsbevægelser.

Eksistensen af et nationalstatsligt moderland var så betydningsfuld, fordi bærerne af idéerne, den gruppe der i Østeuropa kaldes intelligentsiaen, spiller så afgørende en rolle for etableringen af nationale bevægelser, især i fase A. At det også var tilfældet i Sønderjylland fremgår glimrende af den klassiske Sønderjyllandslitteratur. *Hvorfor* intelligentsiaen er så betydningsfuld, giver den czechisk-engelske filosof, antropolog og sociolog Ernest Gellner et godt, kontant, institutionelt sociologisk svar på i en ny bog, som efter min opfattelse er det væsentligste moderne bidrag til en egentlig forståelse af nationalismens natur – men ikke dens oprindelse, da Gellner er funktionalist¹⁸. Nationalistisk ideologi henter iflg. hans opfattelse kraft fra de identifikationer, som specialiserede uddannelsesinstitutioner bygger op. Nationalisme indebærer, at politisk loyalitet 'naturligt' knytter sig til store anonyme enheder, som defineres gennem fælles historie, kultur, sprog og territorium. En sådan identifikation kræver mobilitet og løsrivelse fra de lokale horisonter. Identitet er ikke længere bestemt af placeringen i en fastlagt social niche, men bestemmes af opførsel og udtryksmønstre, d.v.s. 'kultur'. Påvirkningen fra det standardiserede sprog og de større uddannelsesfællesskaber giver den kulturelle målestok et nationalt omfang. Som Gellner har udtrykt det et andet sted: »Grænserne for eksamensbevisernes gyldighed er den naturlige grænse for en politisk enhed¹⁹.«

Det 'materielle' ved den 'materialistiske' eller 'sociale' forklaring ligger altså et lidt mere sofistikeret sted end i Japsens direkte kobling af gårdmænd og borgerlighed. Følger man Gellner, er det tilknytningen til en institutionaliseret, national højkulturs uddannelsessystem, der forklarer nationalt tilhørsforhold. Det tager imidlertid ikke noget fra Japsens originalitet, at hans forklaringer kan forbedres. Jeg tror bestemt, at han selv ville føle sig bedre tilpas ved at blive udsat for en videretænkning end et bogstavtro forsvar af teserne, der som alt andet er tænkt i en bestemt situation med et bestemt begrebsmæssigt apparatur til rådighed.

18. *Nations and Nationalism* London 1983, en bog der viderefører tankegangen i et essay fra 1968.

19. E. Gellner: »Scale and Nation« i F. Barth (ed.): *Scale and Social Organization*, Oslo 1978 s. 146. Jvf. også min artikel »Bønder og danskere«, V. Wählin (red.): *Historien i kulturhistorien*, Århus 1988 s. 317-71.

Et eksempel på det er den nuancering af forholdet mellem national organisering og økonomisk modernisering, som Hroch har leveret begreberne og Schultz Hansen empirien til. Japsen skrev om sammenhængen mellem politik og økonomi: »Gårdmandsstandens tyngdepunkt lå nu i Sundeved og Als, dvs. i de egne, hvorfra udvandringen havde været mindst, og som derfor også havde lidt mindst under det store tab af kapital, der havde været en af udvandringens negative følger ... Når man samtidig holder sig for øje, at de vestlige egne landbrug kun fulgte langsomt efter i denne modernisering, er det nærliggende at postulere en sammenhæng mellem dette forhold på den ene side og på den anden side den kendsgerning, at edsaflæggerpolitikens forkæmper, Hans Lassen og H. P. Hanssen, var hjemmehørende i gårdejerkredse i netop Als og Sundeved og havde deres trofaste tilhængere her²⁰.«

Det er denne hypotese, som Schultz Hansen har søgt at verificere i sin bog. Han konkluderer. »Alt i alt kunne det geografiske mønster fra landbrugets intensivering altså *ikke* genfindes i den danske bevægelses udvikling, og der var da ingen anden udvej end at anse Japsens teori for *falsificeret*«. At tage springet derfra og til længere fremme ligefrem at »tillægge den nationale udvikling en stor grad af selvstændig dynamik«, underforstået at den ikke kan forklares økonomisk-socialt, er dog at tage munden alt for fuld. Det er langt snarere sådan, at Schultz Hansen har leveret en geografisk-regional operationalisering af Japsens løst udkastede kobling mellem økonomi og politik. Præciseringen passer i den foreliggende form ikke helt ind i det mønster, vi kender fra Hroch's undersøgelser af Böhmen-Mähren og Tillys ældre arbejde om Vestfrankrig i 1792. Jeg tror imidlertid, at det ville være værd at undersøge forholdene endnu engang med denne præcisering in mente. At det altså som Jørgen Fink argumenterer nærmere for nedenfor er graden af integration i markedet, ikke den blotte og bare omlægning af driften, der afgør moderniseringsgraden og dermed 'nationaliseringen'.

Anskuet på den måde giver det ikke megen mening, som der er tendens til i debatten her, at spørge om, hvad der kom først, økonomien eller nationalismen? De betingede hinanden i et mere kompliceret samspil, end de enkle determinationsforklaringer har villet acceptere. Det kan forekomme at være en ny variation af den kendte historikerforkalring, »at alting hænger sammen med alting på en kompliceret måde«. Det gør det selvfølgelig også, og det kan det da tit være klogt at minde sig selv – og især andre samfundsforskere – om, men jeg synes nu nok, at vi er kommet videre,

20. Japsen 1973 s. 71.

især med Gellners formuleringer af betydningen af *institutionaliseringen* af undervisning i det nationale sprog og den nationale historie. I sådanne funktionalistiske forklaringer og i erkendelsen af den selvstændige betydning af symbolerne – herunder sproget – for etableringen af nationale 'mentaliteter' ligger det materialistiske ved de nye formuleringer, ikke i fastholdelsen af et uholdbart primat for 'økonomien'. Snævert økonomiske forklaringer har det med at kunne forklare såvel det ene som det andet udfald af historien. Og det er for meget af det gode.

Borgerliggørelse, driftsomlægning og national bevidsthed

Fodnote til en debat.

Af Jørgen Fink

Gottlieb Japsens tese fra 1973 er på én gang så markant og så ulden, at den er velegnet til at skabe debat. Den materielle udvikling er en forudsætning for den åndelige, det konkretiserer Japsen for Nordslesvigs vedkommende i tesen, at bøndernes borgerliggørelse var en forudsætning for danskhedens opsving. Det er rene ord for pengene. Sådan da. For hvad mener Japsen helt præcist med 'borgerliggørelse'?

Det er ikke helt klart, og derfor er det nyttigt, som Uffe Østergård har gjort det ovenfor, at sætte Japsens synspunkt ind i en teoriehistorisk sammenhæng. Det fremgår da, at Japsens tanker hører hjemme i en marxistisk-stalinistisk tradition, som har set bourgeoisiet som bærer af nationalismen. Nationalismen har altid en borgerlig liberal sjæl, siger Japsen. Dermed bevæger han sig op på et generelt plan, og på det plan betyder borgerliggørelse overgang til en kapitalistisk økonomi. En befolkningsgruppe bliver ikke borgerliggjort, bliver ikke til et bourgeoisie i marxistisk forstand, førend den overgår fra en selvforsyningsøkonomi til en markedsøkonomi, fra en moralsk økonomi til en pengeøkonomi. Det er denne udvikling, overgangen til en markedsøkonomi, der er den afgørende materielle forudsætning for bevidsthedsudviklingen ifølge den teoretiske tradition, som Japsen bygger på.

Men Japsen nøjes ikke med at beskrive udviklingen på det teoretiske niveau. Han beskriver udviklingen i Nordslesvig, helt præcist danskhedens udvikling i Nordslesvig. Opgaven for Japsen bliver da at godtgøre, at den generelle sammenhæng: at en nationalistisk bevægelse kun kan bæres af et borgerliggjort samfundslag, også har gyldighed i Nordslesvig. Det

gør han ved at hævde, at det danske opsving, der indledtes i 1880erne »havde som dybeste forudsætning den ... afgørende etape på gårdmandsstandens vej henimod en fuldt borgerlig eksistens.« Det konkretiseres i det følgende som »landbrugets omlægning til kapitalkrævende, intensiv drift.« Derved identificerer Japsen driftsomlægningen med bondestandens borgerliggørelse, men det er ikke korrekt. Som påpeget af Hans Schultz Hansen var driftsomlægningen en forskydning af produktionen fra mindre rentable varer til mere rentable. Driftsomlægningen betegner ikke overgangen til markedsøkonomi for det nordslesvigske landbrug. Den var foregået tidligere og regnes traditionelt for afsluttet i løbet af 1860erne.

I den formulering, som Japsen gav sin tese, lader den sig ikke opretholde. Den er ikke empirisk korrekt. Det har Hans Schultz Hansen påvist, og det har ingen kunnet bestride. Den er heller ikke teoretisk korrekt. Japsen identificerer borgerliggørelse med driftsomlægning, og det er forkert. Det afgørende for borgerliggørelsen er overgangen til markedsøkonomi, og den gik forud for driftsomlægningen. Derimod kan tesen opretholdes i en vagere formulering, idet man kan se, at den nordslesvigske bondestands borgerliggørelse i betydningen overgang til en markedsøkonomi var en forudsætning for den nationale bevægelse i Nordslesvig 1864-1920. Man kan i det mindste konstatere, at den gik forud for i tid, og det forekommer sandsynligt, at man mere konkret kan godtgøre, at de forandringer i erfaringer og livsførelse, som fulgte med overgangen fra selvforsynings- til pengeøkonomi, var en forudsætning for, at den enkelte bondes selvforståelse som undersåt blev erstattet af en national identifikation. En egentlig påvisning af dette vil imidlertid kræve mere indgående studier. Her er det nok at konstatere, at tesen om borgerliggørelse som forudsætning for en fuldt udviklet nationalisme lader sig opretholde *som tese* også for Nordslesvigs vedkommende. Blot må man gøre sig klart, at der med borgerliggørelse her menes overgang til markedsøkonomi, og at tesen i denne formulering vedrører det, som Hroch kalder fase B i udviklingen, jvf. Uffe Østergårds artikel ovenfor, og at den ikke siger noget om 1880ernes begyndende fremgang for danskheden og heller ikke noget om forskellen mellem Sundeved og Vestslesvig, sådan som Japsen hævdede.

Tilbage står så spørgsmålet om, hvilken betydning driftsomlægningen fik for den danske bevægelse. Der er næppe nogen, der vil bestride, at driftsomlægningen øgede de nordslesvigske bønders økonomiske styrke og uafhængighed. Om driftsomlægningen direkte blev afgørende for den danske bevægelse får stå hen. Den var i hvert fald en afgørende forudsætning for, at den danske bevægelses styrke blev så stor, som den blev. Gårdejernes økonomiske styrke er sammen med det begrænsede omfang

af industrialiseringen i Nordslesvig de afgørende materielle forudsætninger for danskhedens fremgang og sejr. Derom vil der formentlig være bred enighed.

Driftsoplægningen er imidlertid ikke i sig selv tilstrækkelig til at forklare den danske bevægelses udvikling. For det første fik den ikke så gennemgribende et omfang i Nordslesvig, som den gjorde i Danmark, sådan som Hans Schultz Hansen har gjort opmærksom på. Men for det andet kommer man ikke udenom at indrømme den politiske udvikling en relativ autonomi, en selvstændig dynamik som ligeledes hævdede af Hans Schultz Hansen. Uffe Østergård finder udtrykket upræcist, men det er med urette. Det tilbageslag, som den danske bevægelse oplevede i årene efter århundredeskiftet kan ikke forklares ved henvisning til driftsoplægningen eller landbrugsudviklingen eller den økonomiske udvikling i det hele taget. Tilbageslaget var en følge af v. Köllers meget aggressive fortyskningspolitik. Tilsvarende kan fremgangen i den danske bevægelse 1907-14 heller ikke forklares ved henvisning til den økonomiske udvikling. Den var en følge af, at den aggressive fortyskningspolitik var ophørt samt af, at optantkonventionen af 1907 havde øget antallet af danske vælgere. Det betyder ikke, at den danske bevægelse udviklede sig uafhængigt af den økonomiske udvikling i disse år. Det gjorde den naturligvis ikke. Den økonomiske udvikling skabte de rammer, inden for hvilke den danske bevægelse kunne udfolde sig. Hvis den økonomiske udvikling havde været anderledes, havde den danske bevægelse ikke haft de muligheder, der nu stod åbne. Men den danske bevægelse kan ikke forklares udtømmende ved en henvisning til den økonomiske udvikling og er ikke en simpel funktion af denne. Det er derfor korrekt at tillægge den politiske bevægelse en selvstændig dynamik, og også præcist, fordi der gives eksempler på, hvori selvstændigheden ytrede sig.

Tilbage til driftsoplægningen. Havde den betydning for den danske bevægelse udover den allerede konstaterede, at den øgede de nordslesvigske gårdejeres økonomiske styrke? Japsen ville gøre den til forudsætning for den danske bevægelses nationalistiske karakter og for dens uimodståelige sejr. Som nævnt er det ikke holdbart. Det var overgangen til markedsøkonomi og ikke driftsoplægningen, der var forudsætningen for den danske bevægelses nationalistiske karakter. Der kan ikke påvises nogen sammenhæng mellem driftsoplægningen og udviklingen af en national bevidsthed hos de nordslesvigske bønder. For valget mellem dansk og tysk fik driftsoplægningen ikke nogen konstaterbar betydning. Derimod fik den formentlig betydning for et andet valg,

nemlig valget mellem Jessen og H. P. Hanssen, mellem den juridiske og den demokratiske linje indenfor de dansksindede nordslesvigere, specielt indenfor Vælgerforeningen.

Der kan ikke være tvivl om, at driftsoplægningen, der skabte en parallelitet mellem de nordslesvigske og de danske bønder, og som gjorde den andelsorganiserede danske bondestand til forbillede for den nordslesvigske, og som skabte kontakter til danske bonde- og højskolekredse, i sig selv gjorde det lettere for H. P. Hanssen at få sin linje i nationalitetskampen til at slå igennem. Det er vel det, der har foresvævet Japsen, når han peger på, at H. P. Hanssen havde sine trofasteste støtter på Als og i Sundeved, hvor driftsoplægningen begyndte. Synspunktet finder også en vis støtte i det forhold, Hans Schultz Hansen peger på, at H. P. Hanssens linje slog senere an i Vestslesvig, som var mindre berørt af driftsoplægningen og -intensivering. Om der direkte kan påvises en sammenhæng i de nordslesvigske landdistrikter mellem driftsoplægningen i landbruget og tilslutningen til H. P. Hanssens linje inden for Vælgerforeningen, tør ikke ligefrem hævdes. Det vil her kun blive fremsat i en hypoteses forsigtige form og med understregning af, at H. P. Hanssens linje naturligvis ikke kan forstås som en simpel funktion af landbrugsudviklingen.

Skal man prøve at sammenfatte de synspunkter, som debatten om Japsens tese med rimelighed kan munde ud i, kan man formulere sammenhængen mellem landbrugsudviklingen og den danske nationale bevægelse således: Den nordslesvigske bondestands overgang til markedsøkonomien skabte de materielle forudsætninger for, at der kunne opstå en national dansk bevægelse i Nordslesvig med bondestanden som bærende socialt lag. Det er en udvikling, som ikke kan dateres præcist, men som havde 1830erne til 1860erne, som de afgørende år.

Driftsoplægningen er af langt mindre indgribende betydning for bevidsthedsdannelsen end overgangen til markedsøkonomi. Der kan ikke påvises nogen sammenhæng mellem driftsoplægning og national bevidsthed. Derimod har driftsoplægningen udover at øge de nordslesvigske gårdejerers økonomiske styrke og uafhængighed i sig selv virket til gunst for H. P. Hanssens folkelige og demokratiske nationalpolitiske linje og har måske været en forudsætning, ikke for dens formulering og opståen, men for dens gennembrud og styrke.